

ALIN-MIHAI GHERMAN

(Alba Iulia)

LEXIC REGIONAL ÎN *ISTORIIA OȘTIREI CE S-AU FĂCUT ASUPRA MOREII LA ANUL 7223 (1715)*

Atribuit de Nicolae Iorga grecului Constantin Diichiti (vezi *Cronica*), textul *Istoriei oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223* a fost cercetat de lingviști doar în ceea ce privește numărul mare de cuvinte turcești (vezi Șăineanu 1900) și grecești (vezi Gáldi 1939), dar nu și sub raportul întregului lexic (unele excerpte s-au făcut pentru DA după „Arhiva românească”, vol. II, 1860, unde Kogălniceanu a publicat o copie moldovenească târzie a manuscrisului).

Compusă de un grec din Fanar apropiat al Cantacuzinilor (cronicarul Radu Popescu menționează că ar fi fost folosit de aceștia pentru a instrumenta căderea lui Constantin Brâncoveanu), *Istoriia oștirei*, pe lângă faptul că este o sursă documentară foarte importantă pentru expediția trucească pentru recucerirea Peloponezului de la venețieni, este primul jurnal de călătorie și primul reportaj de război din literatura noastră¹.

La fel precum contemporanul său, tot grec, Radu Popescu, și Constantin Diichiti și-a însușit o foarte frumoasă limbă românească. Dacă lexicul referitor la război (arme, grade militare) și la organizarea internă a Imperiului Otoman excedează în cuvinte de origine turcă și dacă lexicul referitor la arhitectura bisericească și organizarea urbană a localităților se caracterizează prin preponderența cuvintelor de origine greacă, atunci când vorbește despre viața rurală sau face descrieri de peisaj ori enumerarea unor animale, lexicul folosit este cel învățat în

¹ O nouă ediție a manuscrisului este în curs de publicare

Țara Românească², având un evident caracter regional (facem abstracție de trăsăturile fonetice tipice pentru graiurile din sudul Carpaților).

Ne vom referi în continuare la lexicul regional, multe cuvinte aflându-și aici prima lor atestare în limba română, fapt pe care îl vom marca prin (p.a.)³. Câteva dintre ele nu sunt cuprinse în dicționarele limbii române, dar formele lor flexionare și, în cazul unora dintre ele, un număr mai mare de ocurențe pledează pentru a fi integrate acestui inventar lexical.

La o cercetare de ansamblu observăm că acesta este majoritar de origine sud-dunăreană (bulgară, turcă), cele mai multe putând fi găsite în mai multe din limbile vorbite în Peninsula Balcanică. Uneori este greu să se decidă dacă cuvântul respectiv avea trăsăturile unui cuvânt neologic (împrumutat din respectivele limbi) sau avea deja un caracter regional, fiind folosit în graiurile muntene; întotdeauna răspândirea geografică și, uneori, forma lor a făcut ca ele să fie selectate în lista de mai jos.

amiazăzi, s.n. „acolò, până în namiiazăzi stând, poruncit-au Hasan-Pașei de i-au rădicat și i-au aruncat în mare”.

arin, anin, s.m. „sânt și copaci, anini, păduceai” (p.a.).

avlac, s.n. ‘brazdă, șanț’ (ngr. *αβλακι* ‘brazdă, șanț, cavitate’, tc. *avlak* ‘câmp de vânătoare’): „având avlacuri, șanțuri făcute, oprescu apa de mare’ (p.a.).

bair, s.n. ‘colină’ (tc. *bayır*): „De la Durbè-Ovaasi să încep bairuri, coaste, dealuri, văi” (p.a.).

bairac, s.n. ‘steag’ (tc. *bayrak*): „s-au socotit într-ascunsu să scoată bairac albu de vèr” (p.a.).

bobou, s.n. „cine în, cine șube, cine buboa[u]ă” (p.a.).

borboană, s.f. (bg. *борбона*): „numai borboanele sânt mai roșioare și mai mici”.

² Nu de puține ori, descriind râurile, le compară ca dimensiuni cu cele din Țara Românească: Dâmbovița, Oltul, Argeșul ș.a.m.d. sau, în descrierea peisajului, face referire la Țara Românească: „crame ca în Țară”.

³ Am integrat în această categorie și cuvintele aflate în MDA sub sigla „ARHIVA. R. II” și „ȘIO II”, care sunt extrase tot din acest text.

bozagi, s.m. ‘fabricant de bragă (boza)’ (tc. *bozacı*): „Acolea la Durbè-Ovcași au înțepat pe trei bozagii, brăgari, ce făcea bragă în tabără” (p.a.).

bragă, s.f. (rus. *бpага*) (p.a.).

brăgar, s.m. (*bragă + -ar*) fabricant sau comerciant de bragă (p.a.).

brân, s.n. ‘brâu’: „fura [...] cine nădragi, cine brâne, cine brânișoare”.

brânișor, s.n. ‘brâu mic’ (*brân + -ișor*) „fura [...] cine nădragi, cine brâne, cine brânișoare” (p.a.).

burii, s.n. ‘butoiaș’ (bg. *бypижъ*): „fura [...] cine păhară, cine buți, cine testie, cine burie” (p.a.).

calambohi, s.m. ‘porumb’ (ngr. *καλαμπόκι*): „în acest oraș își țin grăunțele, adică grâul, orzul, calambohii pin gropi” (necunoscut în dicționare).

canara, s.f. ‘stâncă’ (bg. *канара*, tc. dial. *Kanara*): „Și spre partea de la deal în luncă iaste canară de piatră, munticel pe care iaste culă naltă de piatră” (p.a.).

canuha, s.f. ‘caier de fibre textile’ (it. *conocchia*): „cine cu haine, cine cu așternute, cine cu postave, cine cu canuhale și cu fel de fel de odoară și cu scule” (necunoscut în dicționare).

cazma, s.f. (tc. *kazma* ‘tărnăcop’): „au poruncit să-și ia ienicerii și serdenghecitii armele și cazmalele lopeți și să meargă la meteriz” (p.a.).

călifar, s.m. ‘pasăre migratoare acvatică’ (bg. *калефар*): „Pe această gărlișoară puiază călifarii” (p.a.).

căltâc, s.n. „Metaforic: lenevire, trândăvie (tc. *koltuk* ‘pernă’); ‘a face căltuc, a lenevi’ „tot era de nicio treabă, ce numai doar cât făcea căltâc și foamete în tabără” (necunoscut în dicționare).

căutare, s.f. ‘îngrijire, protecție’: „nu să cade să să dea în pradă și robie, ce le trebuie milă și căutare” (p.a.).

cealău¹, s.m. ‘tufă, tufiș’ (tc. *çalı*): „sânt feațe de dealuri foarte frumoase cu livezi, iar sânt și mărăcini, cealăi, crâng” (p.a.).

chefal, s.m. (ngr. *κέφαλο*): „acolea iaste licurinii, peștele ce-l aduc afumat, uscat, chefalii, din carii scot icrele de chefal” (p.a.).

chemer, s.n. ‘conductă’ (tc. *kemer* ‘centură’): „apă multă și bună, care de la un loc iaste adusă pre chemeriuri de piatră înalte” (necunoscut în dicționare).

chitru, s.m. (ngr. Κιτριός) „loc frumos, ape bune, vii multe, copaci de lămâi, de naramze, de chitri, de smochini” (p.a.).

cimpoi, s.n. (lat. *cimpellio*): „pre urma oilor venia ciobanii îmbrăcați în cojoace, cu ciomeage în spinare, cu buciume și cimpoaie”.

ciocârți, vb. ‘ciopârți’ (*ciopârți* + *cioc*): „pe loc cu săbiile au început într-înșii a-i tăia și a-i ciocârți”.

ciolpan, s.m. ‘trunchi de copac’ (et. nec.): „sânt și niște ciolpani de gărnită” (p.a.).

ciomag, s.n. (tc. *çomak*): „pre urma oilor venia ciobanii îmbrăcați în cojoace, cu ciomeage în spinare, cu buciume și cimpoaie” (p.a.).

clondir, s.n. ‘vas de sticlă cu gâtul scurt’ (bg. *κρονдир*): „cine căițe, cine pânzături, cine sticle, cine clondire, cine păhară”.

costișoară, s.f. ‘coastă mică de deal’ (*coastă* + *-ișoară*): „de acolo, mai trecând o costișoară, iaste iar altă vâlcea, iar apă bună, pe lângă care sânt trestiiș” (p.a.).

coviltir, s.n. ‘acoperemânt al căruței sau bărcii’ (et. nec.): „întrând amândoi în caicul viziriului, care iaste cu covăltir și acoperit cu postav vearde” (p.a.).

cuhnîe, s.f. ‘bucătărie’ (cf. ucr. *Кухня*): „cămilele le trimit înainte cu corturile și cu matbahurile, adecă cuhniia”.

culă, s.f. ‘turn’ (tc. *kula*): „chioschiul împăratului, care iaste în culă mare împotriva porții saraiului”.

cușluc, s.n. ‘timp între dimineață și prânz, prânzul cel mic’ (tc. *kuşluk*): „știind năvala și focul până la vreamă de cușluc în prânzul mic” (necunoscut în dicționare).

destiu, s.n. ‘recipient voluminos cu gât îngust și brațe, amforă’ (tc. *testi, desti*): „și putinile cu braga și destiile cu nardenchiul le vărsa” (necunoscut în dicționare).

dud, s.m. (tc. *dut*): „despre stânga a luncii iaste slobodă de sămănături, unde iaste și dumbravă de duzi” (p.a.).

frasin, s.m. (lat. *Fraxinus*): „copaci de face roșcove, a căror frunză seamănă cu a frasinului” (p.a.).

gătire, s.f. ‘pregătire’: „viind și toată gătirea, precum s-au zis mai sus, au început iar ienicerimea a să apropiia cătră șanțu”.

gârniță, s.f. ‘specie de stejar’ (bg. *гравица*, srb. *granica*): „apoi intră în dumbravă mare de stejari, de gârnițe”.

glastră, s.f. (ngr. *γλαστρα*): „la vale, iaste grădioară cu floriceale pin glastre” (p.a.).

grădiș, s.n. ‘îngrăditură’ ([în]grădiș): „în vârful muntelui, tot în grădișul cetății ceii mari iaste altă cetățuie”.

grosime, s.f. (*gros* + *-ime*) ‘mulțime’: „prinzându-le ienicearii de veaste, au început grosime multă a să porni”.

halvagi, s.m. ‘fabricant, comerciant de halva’ (tc. *helvacı*): „s-au făcut alaiul împăratului [...] cu topcii, bostangibașă cu bostangii, bal-tagiii, halvagiii, hasechiii” (p.a.).

havalea, s.f. ‘pază, protecție a unei construcții sau cetăți’ (tc. *havâle*): „De ceaia parte de vale, împotriva porților iaste deal, care face havalea porților” (p.a.).

hârzob, vârzob, s.n. ‘funie groasă folosită la coborârea sau ridi-carea greutăților’ (bg. *вързон*): „sânt zidite 12 mănăstiri de împărații greci, la care să suie numai cu vârzobul”.

hogeac, ogeac, s.n. ‘sălaș (de ieniceri)’ (tc. *ocak*): „au strânsu pe toți mai-marii ogiaului și le-au zis cu cuvânt de învățătură să porun-cească la toată ienicerimea să meargă la cetate” (p.a.).

hunie, s.f. ‘vale în formă de pâlnie’ (bg. *хуня*): „la vale iaste can hunie, cale adâncă, pe unde iaste calea denadinsu făcută, loc foarte strâmt, care hunie pogoară în marginea mării” (p.a.).

iță, s.f. „lua [...] cine caiere, cine ghiiame, cine speate, cine ițe, cine vârtealnițe, cine sucăli, cine mătase, cine bumbac” (p.a.).

împizmi, vb. ‘a pizmui’ (*în* + *pizmă*): „împizmindu-se Manolache chiurciubașă cu dragomanul [...] au mersu de au pârât la chehaiâoa”.

încostișa, vb. (*în* + *coastă* + *-iș*): ‘a merge pieziș’: „iaste calea la vale și să încostișază pe după un alt deal” (p.a.).

încostișat, adj. „șanțul cetății de jos, cu treapte, cu locuri de tunuri, în multe feliuri de colțuri și unghiuri încostișate” (p.a.).

încostișătură, s.f. ‘întortochetură’: „drumul pogoară în vale la cetate cu treapte, [...] povârniș la vale dintr-o încostișătură până într-alta. Pre la care încostișături cășcioare de zid” (cuvânt necunoscut în dicționare).

încotrova, încătrova, adv. (*încotro* + *va*): „căci așa iaste obiceiul când vor să să facă oștire noao încătrova: să face alaiu de esnafuri”.

îndeseară, adv. ‘către amurg’: „când au fost într-o zi amiazăzi îndeseară, numai ce au început a bate un vânt cald” (p.a.).

însoțire, s.f. ‘mers împreună’: „trei bozagii, brăgari, [...] mergând înaintea la conace, lângă carii, urmând câte cineva pentru însoțirea, îi omora” (p.a.).

jăcos, adj. ‘jefuitor’ (*jac/jaf* + *-os*): „zicând pașă că lui nu-i trebuiaște oameni hoți și jăcoși și au poruncit acii, pe loc, de i-au tăiat capul” (cuvânt necunoscut în dicționare).

jăcui, vb. ‘jefui’: „să facă zapt mihimaturilor [n.n.: muniția] ce vor fi înlăuntru și altele ce să vor afla, ca să nu să jăcuiască”.

jirebie, jerebie, s.f. „lua [...] cine șerveate, cine furci, cine fuse, cine fuioare, cine caiere, cine jerebii” (p.a.).

lăgea, s.f. ‘baie termală’ (tc. *ilaç, ilâç* „medicament”): „Iar iaste o lăgea, băi calde, care le zic therma, la cari în luna maiu mearge mulțime de oameni de să scaldă” (cuvânt necunoscut în dicționare).

lin³, s.n. (ngr. *λινός*) ‘vas de lemn’: „[paltin] de l-au cumpărat de la mănăstire să-l facă lin, jghiab”.

mâncătură, s.f. ‘eroziune a solului’ (*mânca* + *-tură*): „Și din cale la vale iaste vale adâncă, pietri mari, mâncătură de apă”.

miță, s.f. ‘lână tunsă de pe miei de 3–4 luni’ (lat. **agnicius*, *-a* „de miel”: „lua [...] cine mătase, cine bumbac, cine lână, cine mițe, cine sape, cine satâră”.

molâu, s.n. ‘fără vlagă’: „Iar în locul lui au făcut ienicer-agă pe chehaiăsi-beiu, om foarte molâu și prost” (p.a.).

mucar, s.n. (*muc* + *-ar*): „lua [...] cine sfeășnice, cine mucări, cine vealnițe, cine straie, cine cămăși, cine postaje”.

nardenchi, s.n. ‘melasă sau sirop din diverse fructe de pădure (în special rodii)’ (tc. *nardenk*): „și putinile cu braga și destiile cu nardenchiul le vărsa” (p.a.).

obiciui, vb. (*obicină*): „că așa obiceiuiescu de-și rânduiește întâiu pedestrima, după pedestrima călărimea” (p.a.).

parmac, s.n. ‘spiță, balustradă, tije, stâlp’ (tc. *parmak* ‘deget, spiță de roată’): „pre marginea caldărâmului despre apă – tot stâlpi cu parmace” (p.a.).

păpuriș, păporiș, s.n. (*papură* + *-iș*): „fiind revărsătură de gărlă și alte izvoară, iaste și păporiș și trestie” (p.a.).

pânzătură, s.f. ‘pânză, bucată de pânză’ (*pânză* + *-tură*): „lua [...] cine anterii, cine căițe, cine pânzături, cine sticle, cine clondire” (p.a.).

pescos, păscos, adj. ‘plin de pește’ (*pește* + *-os*): „apa aceasta iaste lată, și decât Oltul iaste mai lată, numai nu iaste reapede, iar apă frumoasă și păascoasă”.

pișchir, s.n. (tc. *peşkir* ‘prosop’): „lua [...] cine dulămi, cine nădragi, cine brâne, cine brânișoare, cine măhrămi, cine peșchire, cine mease”.

piuschiul, s.n. ‘ciucure’ (tc. *püskül*): „cu dânșii, veniia oile înțolite tot cu țoluri cusute cu sârmă, cu dibăle cu serăser și încinse cu brâne de argint și coarneau lor iar poleite, iar în cap cu căpestre de mătase cu piuschiuluri” (p.a.).

platan, s. m. „Lângă care vii iaste o bisericeuce de piază, într-un prund, lângă bisearica – copaci mulți, platani”.

plătica³, s.f. ‘bucată mare de slănină’ (*plată*² + *-ică*): „lua [...] cine oțet, cine untdelemn, cine plătime, cine slănini” (p.a.).

prânzul mic, s.n. ‘timp între dimineață și prânz’ „fiind năvala și focul până la vreme de cușluc în prânzul mic”.

pui³, vb. ‘a face pui’ (*pui*¹): „Pe această gărlășoară puiază călifarii”.

răpști, vb ‘a protesta, a cârți’ (slv. *рѣньмѣти*, *рѣньшѣ*): „ienice-rimea, ce purescuse înainte cu agă, răpștia, cerșindu-și bacșișul”.

răpștire, s.f. ‘protest’ (*răpști*): „Însă, după multă răpștire a creștinilor, văzând straordinariul și prevedurul că nu-i poate pleca”.

răzorit, adj. ‘despărțit prin răzoare’ (*răzori*): grădinile le au rozorite, osebite una de alta cu avlacuri” (p.a.).

revărsătură, s.f. ‘inundație’ (*revârșă* + *-tură*): „fiind revărsătură de gărlă și alte izvoară, iaste și păporiș și trestie” (p.a.).

saca, s.f. ‘butoi pe roți pentru transportul apei’ (tc. *saka*): „un tun mare l-au îndreptat cătră grădini asupra unui puț mare, ce avea

apă de izvor multă, ca să bată acolò, să nu să poată apropiia sacalele la apă” (p.a.).

saivan, s.n. ‘cort deschis, mare’ (tc. *sayvan*): „Și, mergând seràscher-pașă, ș-au pus saivanul sus într-un deal, împotriva cetății”.

săhan, s.n. ‘vas metalic de bucătărie’ (tc. *sahann*): „lua [...] cine lighiianuri, cine săhane, cine ibrice, cine frigări, cine grătare” (p.a.).

sănducel, s.n. ‘cufăr mic, casetă’ (tc. *sandukçe* ‘cufăraș’): „iară pe ticăloasele de jupânease, pe care grea, pe care cu copilași mici le trăgea pe jos dăsculte, dezvălitate, cu oglinjoarele, cu sănducealele” (p.a.).

scorni, vb. ‘a îndemna’ (bg. *скорна*): „Și au mai poruncit și ieniceri-agăi ca să scornească ienicerimea să meargă la meteriz”.

scursură, s.f. ‘loc pe unde își face drum o apă’ (*scurs*¹ + *-ură*): „la vale, iaste xiropotami, adecă himaron. numai când ploao curge, iar în ceaia vreame seacă și rămân scursuri”.

semuire, sămuire, s.f. ‘asemănare’ (*semui*): „Și [au făcut] ceaialtă făptură a sfintei bisearici pe sămuirea Sfintei Sofii” (p.a.).

sfărtoc, s.n. ‘bucată (de țesătură)’ (*sfert* + *-oc*): „lua [...] cine fuse, cine fuioare, cine caiere, cine jerebii, cine sfărtoace” (p.a.).

sipet, s.n. ‘cufăr de papură sau nuiele’(tc. *sepet*): „fiind întunearec peste noapte, arunca sipeturi cu lumânări de vânt, de făcea lumină” (p.a.).

stei, adj. ‘(de stâncă) dezgolită’ (lat.**extenius?*): „De la cetate înainte sânt munți nalți, văi, loc strâmt, cale făcută tot cu ciocanul, piiatră steaie” (p.a.).

sucală, s.f. (vsl. *соукало*) „și lua [...] cine caiere, cine ghiiame, cine speate, cine ițe, cine vârtealnițe, cine sucăli, cine mătase, cine bumbac, cine lână” (p.a.).

supune, vb. ‘a se așeza într-o anume poziție’ (lat. *supponere*): „și după acel deal s-au supus ienicearii de au luat meteriz”.

surpătură, s.f. ‘loc prăpăstios’ (*surpa* + *-tură*): „Iar de acoloa în sus să încep dealuri, văi, surpături și, mai la deal, sânt sate” (p.a.).

subă, s.f. (srb. *šuba*, mg. *suba*, ucr. *ууба*): „și lua [...] cine in, cine sube, cine buboa[u]ă, cine pături, cine cizme, cine poctale” (p.a.).

tâmpi, vb. (*tâmp*⁴) ‘a-și pierde vigoarea, a se potoli’: „Și într-același chip mai tâmpindu-se turcii, s-au depărtat de cetate”.

tichie, s.f.; ‘acoperemânt pentru cap’ (tc. *takke*): „în cap unii poartă câte o tichie de fier, care o au și în loc de zărculă și de tingire și de capac” (p.a.).

țaglă, s.f. ‘vârf ascuțit’ (germ. *Zagel*): „însă măciuca țaglei de sus iaste cu peane de să deșchid și să închid” (p.a.).

urloi, s.n. ‘canal de apă din olane’: „apa ce vine în cetate, că pe acolo iaste adusă pre urloaie, de să împarte pin cetate” (p.a.).

vâlcelușă, s.f. (*vâlcele* (pl. lui *vâlcea*) + *-ușă*): „și, la mijlocul muntelui, dintr-o curmătură, curge o vâlcelușă”.

viști, vb. ‘a se împerechea’ (lat. *gestō, -āre?*): „Iar catârii să prăsescu într-acesta chipu: că să viștescu iapele cu măgarii și fac pe catâri” (p.a.).

zapciu, s.m. (tc. **zaptçi*, cf. bg. *заниця*): „ceaușul de ieniceri văzându-l, ca un zapciu ce era, numai ce au scos chilômul și l-au luat picap fără milă” (p.a.).

zărculă, s.f. ‘căciulă, acoperemânt pentru cap’ (tc. *zerkülâh*, ngr. *ζερκούλα*): „în cap unii poartă câte o tichie de fier, care o au și în loc de zărculă și de tingire și de capac” (p.a.).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) Surse

Cronica = *Cronica expediției turcilor în Moreea. Atribuită lui Constantin Diichiti și publicată de Neculai Iorga*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1913.
Chronique de l'expédition des turcs en Morée, 1715. Atribuée a Constantin Diokêtes et publié par Nicolas Iorga, Bucarest, Ateliers graphiques Socec & Co, 1913.

b) Bibliografie

Gâldi 1939 = Ladislav Gâldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapest, 1939.

MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, vol. I, **A–C**, 2001; vol. II, **D–H**, 2002; vol. III, **I–Pr.**, 2003; vol. IV, **Pr.–Z.**, 2003, București, Editura Univers Enciclopedic.

Șăineanu 1900 = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*. Vol. 2: *Vocabularul*, București, Editura Librăriei Socecu & Co., 1900.

REGIONAL WORDS IN *ISTORIA OȘTIREI CE S-AU FĂCUT
ASUPRA MOREȚII LA ANUL 7223 (1715)* [THE HISTORY OF THE
CONQUEST OF MOREA IN 7223]

(Abstract)

The present work aims to make the inventory of regional words from a manuscript written in 1715. It is found that most of the words are of South Slavic (Bulgarian and Serbian) and Turkish origin. If the vocabulary related to war (weapons, military ranks) and the internal organization of the Ottoman Empire exceeds in words of Turkish origin, and that related to church architecture and the urban organization of localities are characterized by the preponderance of words of Greek origin, when talking about life rural or describing landscapes or list some animals, the vocabulary used is Wallachian, having an obvious regional character.

It is also observed that most of them register their first attestation in Romanian. The importance of the text for the history of the literary Romanian language is emphasized.

CUVINTE-CHEIE: *lexic regional, prima atestare, limbile slavă veche, bulgară, sârbă, turcă.*

KEYWORDS: *regional words, first attestation, Old Slavic, Bulgarian, Serbian, Turkish.*

*Universitatea 1 Decembrie 1918
Alba Iulia, str. Gabriel Bethlen, 5
diortositor@gmail.com*